Литература

1. Худайбергенова А. «От дутара до симфонии» //Советская Каракалпакия №39, от 23 февраля 1984 г.
2. Джанабаева Д. «Новатор в музыке»// Советская Каракалпакия №147 от 1 августа 1987 г.
3. Нарманов Р.И. «Произведения для фортепиано Гаипа Демесинова» магист.дисс. Нур-Султан 2019
4. Худайбергенова Д. «Музыка рожденная сердцем» //Советская Каракалпакия №159 от 19 августа 1987 г.]
5. Палванов Р.С. «Третий фортепианный концерт Гаипа Демесинова» // Проблемы современной науки и образования. – 2018. – №. 12 (132)]
6. Р.Палванов «О фортепианном стиле Гаипа Демесинова»
7. Долинская Е. Фортепианный концерт в русской музыке XX столетия / Е. Б. Долинская. − М.: Композитор, 2006. – 557 с.
8. Абдуллаева У.К. «Фортепиано» сабақлық. 2023 жыл Тошкент «Фан Зиёси»

РЕЗЮМЕ. Бастакорнинг жанр, образлилик, мазмун ва интонация жиҳатидан қизиқарли бўлган фортепиано асарлари композитор ижодий фаолиятининг салмоқли даврида яратилган. Бир қатор асарлар нашр этилди. Уларда ўз даври қорақалпоқ мўсиқасининг муҳим услубий асослари ва бадиий позициялари, миллий санъатнинг тарихий тараққиёт хусусиятлари, шу билан бирга, композиторнинг индивидуал ижодий хусусиятлари ўз ифодасини топган.

РЕЗЮМЕ. Фортепианные произведения композитора, интересные в жанровом, образно-содержательном и интонационном отношении, создавались на значительном отрезке творческой деятельности композитора. Ряд произведений был издан. Они отражают важнейшие стилевые основы и художественные позиции каракалпакской музыки своего времени, особенности исторического развития национального искусства, но вместе с тем и индивидуальные творческие черты композитора.

REZYUME. The composer's piano works, interesting in terms of genre, imagery, content and intonation, were created over a significant period of the composer's creative activity. A number of works were published. They reflect the most important stylistic foundations and artistic positions of Karakalpak music of its time, features of the historical development of national art, but at the same time the individual creative traits of the composer.

QARAQALPAQ BAQSÍSHÍLÍQ ATQARÍW JOLLARÍN TALÍQLAW

L.M.Maxammatdinova – *«Folklor hám etnografiya» kafedrası baslıǵı,*
A.A.Nawrızbaeva – *assistent oqıtıwshı*
Ózbekstan mámleketlik kórkem óner hám mádeniyat institutı Nókis filialı

Tayanch so‘zlar: doston, motiv, folklor, variant, baxshi, usul.
Ключевые слова: эпос, мотив, фольклор, вариант, бахши, метод.
Key words: epic, motive, folklore, version, bakhshi, method.

Qaraqalpaq baqsıshılıǵı tarıyxına názer taslap qarasaq baqsılarımız qońsı ózbek, túrkmen, qazaq baqsıları menen jaqın qarım-qatnasta bolıp, olar menen repertuar almasıp, toy-tamashalarda birgelikte atqarǵan. Hárbir baqsı bir-birinen repertuar almasqanda namanı sol turısında úyrenip qoymay, hárbir baqsı namanı óziniń jergilikli tıńlawshılarına beyimlestirip, namanı qayta islep atqarǵan. Hárbir millettiń baqsıshılıǵınıń ózine tán jolı bar. Qaraqalpaq baqsıshılıǵınıń dástan atqarıwshılıǵında, qosıq atqarıwında, qosıqlardı kámine jetkerip atqarıw, onıń koloriti, ırǵaqları, túrli sheberlik usıllar menen atqarıwı heshbir millette ushıraspaydı.

Qaraqalpaq baqsıshılıq mektebiniń tiykarshısı Aqımbet baqsı túrkmen, ózbek baqsılarınan úyrengen namaların qayta islep, ózi de taza namalar dóretken, dástan atqarıwshılıq jolın rawajlandırǵan. Aqımbet baqsınıń shákirtleri de ustazınan úyrengen namaların sol turısına atqarmay oǵan ózlerinshe forshlagların, ırǵaqların, qayırımların qosıp namalardı bayıtıp qaraqalpaq baqsı qosıqların rawajlandırdı hám shákirtleri de taza namalar dóretip, olar dóretken

namalar házirgi kúnde de baqsılarımız tárepinen atqarılıp kelinbekte. Kóbinese baqsılar bir ustazdan tálim alǵan menen olardıń hárqaysısınıń atqarıwı hár túrli boladı. Mısalı ushın, Muwsa baqsı menen Súyew baqsı Aqımbetten tálim alǵan menen olar ózleriniń atqarıw sheberligine qarap, namalardı ózlerine beyimlestirip, qayta islep, namanı jáne de rawajlandırıp, taza namalar dóretti. Olar ózleriniń usınday sheber atqarıwshılıq jolı menen óz aldına bir mektep jarattı. Házirgi kúnde baqsılarımız qosıqlardı usı eki mektep jolında da teńdey atqaradı. Biz Aqımbet baqsınıń, Muwsa baqsı hám Súyew baqsınıń atqarǵan dástanların, qosıqların esitpegen bolsaq ta olardıń qay dárejede atqarǵanlıǵın olardıń shákirtleri arqalı bilemiz. Sebebi olar atqarǵan dástanlar, qosıqlar ustaz-shákirt jolı menen bizge shekem jetip kelgen.

Qız baqsı Húrlimannıń balası hám shákirti Qarajan baqsıdan baslap biz magnit lentalarına jazılǵan qosıqlardı tıńlaǵanbız. Qarajan baqsı, Esjan baqsı, Japaq baqsılardıń aytqanların esitsek tap sol zamanǵa túsip qalǵanday bolamız. Sebebi olardıń shertken duwtar saz-ásbabınıń tarı házirgidey polat sımnan emes, sharxana dep atalatuǵın tábiyiy jipekten taǵılǵan. Aqımbet baqsıdan Esjan baqsıǵa shekem sharxana tar biziń alamoynaq duwtarımızǵa taǵılıp kelgen. Bul tardıń dawısı gúmbirlep, tembri jaǵımlı, sulıw hám gúmbirlegen sesti er baqsılar qosıq aytqanda olardıń dawsına mas bolıp keledi - dep ustazlarımızdıń aytqanın esitkenbiz. Al, polat sım taǵılǵan duwtardıń dawısı bolsa, duwtardıń perdesi temir bolmaǵanı ushın sıńǵırlap, joqarı ashıq tembrli, qattılaw bolıp esitiledi. Házirde bizlerdiń qulaǵımız usı polat sımnan taǵılǵan duwtardıń dawısına úyrenip ketken. Sharxana tarda shertilgen duwtardıń sazın, onda atqarılǵan qosıqlardı tıńlaǵanımızda, kóz aldımızǵa tariyx eleslep tap sol zamanǵa túsip qalǵanday sezinedi adam ózin. Qarajan baqsınıń zapisleri onıń qartayǵan waqtında jazılǵanı dawısınan bilinedi. Onıń atqarǵanın esitkenimizde heshbir baqsıda ushıraspaytuǵın óz aldına jolı bar. Qosıqlardı qıssaxanlıq jolında aytıp atırǵan sıyaqlı. Qosıqtıń jaǵımlı, mazalı jerlerin sozıp, adam yosh beretuǵınday pát berip jiberedi. Jáne de qosıqlar kóbinese úsh - tórt minut atqarılatuǵın bolsa Qarajan baqsınıń qosıqları 2 minutqa jetpeydi. Ol qosıq aytqanda kupletlerdiń ortasında yakı 2 qatardan keyin oynalatuǵın namanı oynamay sol yoshı menen irkilmey atqaradı hám qosıqtıń sazın shertkende de, qosıq atqarǵanda da tez tempte atqarǵan. Jırawlardıń terme-tolǵawların, násiyatların esitkenimizde melodiyalıq dúzilisine názer salǵanımızda, kóp qatarlı násiyatlardı aytqanın esitkenimizde, kóbinese háwij qospastan, birgelikli melodiyanı ushıratamız. Biraq baqsılardıń qosıqlarında bunday ushıraspaydı, derlik hárbir qosıǵında sozımlıq, háwij, qayırım bar. Qarajan baqsınıń qosıqların esitseń tap terme esitkendey bolasan. Qarajan baqsı «Bes perde» namasına násiyat atqarǵanın esitsek tap terme aytıwǵa beyimlestirip izbe-izlikte izin úzbey násiyattan keltirip atqarǵan. Qarajan baqsı «Sáwdigim», «Qara kóz», «Aqsıńgúl», «Adıńnan» «Teke nalısh» qosıqların heshbir baqsıǵa uqsamaytuǵın nala, ırǵaqlar menen naǵız baqsı dawıs penen atqarǵanın esitemiz. Esjan baqsı Qospolatov dástan hám qosıqlardı joqarı dárejede atqarǵan baqsı bolıp esaplanadı. Esjan baqsınıń qosıqlarına qaraytuǵın bolsaq xalıq qosıqları tiykarında aytılǵan qosıqlar bolıp esaplanadı. Esjan baqsı qosıqlardı Muwsa baqsı mektebi jolında atqaradı. Muwsa baqsı jolı naǵız qaraqalpaq xalıq qosıqları tiykarında jaralǵan qaraqalpaq baqsıshılıq mektebi dep ayta alamız. Sebebi, onıń atqarǵan, qayta islegen hám dóretken qosıqları qaraqalpaq ırǵaǵına bay qosıqlar bolıp esaplanadı. Muwsa baqsı mektebinde qosıqlar kóbinshe janǵa jaǵımlı, ırǵaqlarǵa bay bolıp keledi. Baqsılarımız qosıq atqarǵan waqtında atqarıw barısında yoshı kelgen jerinde mas keletuǵın buwınǵa kóteriŋki pát berip jiberedi. Esjan baqsınıń atqarıwında bul nárse onsha ushıraspaydı. Onıń hárbir qosıǵı professional ırǵaqlarǵa bay. Irǵaqlardı alǵanda da hámme baqsıda ushırasa bermeytuǵın mayda ırǵaqlardı bir dem menen alıp joqarı dárejede qosıqlardı atqarǵan. Esjan baqsınıń qosıqların lentaǵa jazıp alıw ushın Germaniyadan izertlewshiler kelgeninde, Esjan baqsınıń atqarǵanın esitip otırıp onıń atqarıwın «Operanıń eń shıńı menen barabar» dep táriyp beredi. Sebebi baqsılar ırǵaq alǵan gezinde hár túrli texnika menen atqarsa, Esjan baqsı ırǵaqtı hám qayırımlardı ishten shıqqan dawıs arqalı sheberlik penen atqarǵan. Jáne ol qosıq aytqanda, ırǵaqlardı alǵanda qosıqtıń aytılıwına qarap jaqtı isletiw, awızdı qattı yaki ásten ashıp tuwrı paydalana bilgen. Házirgi kúnde Esjan baqsınıń tek ǵana altı qosıǵı saqlanıp qalǵan. Olarda ırǵaqlarǵa bay bolǵan Muwsa baqsı jolına aytılǵan «Miynettti súy», «Idiris», «Miynet et», «Arıwxan», «Muwsa sen yarı», «Sen yar qal endi» qosıqları. Bunıń menen Esjan baqsını basqa háwijli qosıqlardı atqarmaǵan degen sózden jıraqpız. Qaraqalpaq folklorındaǵı XX tomlıqtıń, XIV tomındaǵı «Ǵárip ashıq»

dástanın Qallı Ayımbetov Esjan baqsıdan jazıp alǵan. Ilimpazlarımızdıń jazıp qaldırıwınsha biziń baqsılarımız bir dástan bastan-ayaǵına atqarǵanda dástan dawamında bir namanı ekinshi ret qaytalamay hár qosıqtı óz aldına bir nama menen atqarıp shıqqanın aytıp ótedi. Demek «Ǵárip ashıq» dástanında yamasa basqa da dástanlarda qansha qosıqlar orın alǵan bolsa Esjan baqsınıń repertuarında onnan kóp qosıq hám namalardıń orın alǵanınan derek beredi. Ustazlarımızdıń aytıwına qaraǵanda Ol usı dástandı jeti-segiz saat dawamında atqarǵan. Esjan baqsınıń atqarıwı Muwsa baqsı jolına naǵız qaraqalpaq koloritindegi atqarıw bolıp esaplanadı. Esjan baqsınıń atqarǵan qosıqlarında jáne ayta ótetuǵınımız qosıqlardıń ólshemleriniń ózgerip turıwı, jáne shertilgen namalardıń xarakterine qarap ritmlerdiń hár túrli bolıwı basqa Muwsa baqsınıń jolınıń ózgesheliginen derek beredi.

Japaq baqsı Shamuratov Súyew baqsınıń qosıqların úyrenip, Súyew baqsı mektebi jolında qosıqlar atqarǵan. Súyew baqsı jolı maqomǵa jaqın dúziliste, Xorezm, túrkmen baqsılarına jaqın, sol jasaw ortalıǵına beyimlesken 1,5 oktava yamasa bir oktavadan kvinta bálentlikte atqarǵan qosıqlar ekenin kóremiz. Bul sózimiz benen Súyew baqsı jolı biziń baqsıshılıq jolınan ózge degen sózden jıraqpız. Sebebi Súyew baqsı da Muwsa baqsı da Aqımbet baqsıdan tálim alıp ekewide óziniń jasaw ortalıǵına beyimlesken halda qaraqalpaq xalıq qosıqların duwtarda atqaradı hám dóretedi. Japaq baqsınıń qosıqların esitkenimizde onıń duwtardı shertiwleri, qosıq aytqanda sózleri dikciyası júdá anıq. Baqsıshılıq ónerin úyrenip baslaǵan oqıwshılar kóbinese baqsı qosıqlarınıń zapislerin esitip sol boyınsha ózleri jeke tayarlanadı. Áne Japaq baqsınıń atqarıwındaǵı qosıqları usınday oqıwshılardıń esitip tayarlanıwı ushın da júdá qolay. Onıń «Mertewil», «Qosha dás», «Gela láylim», «Tábriz», «Úsh top» qosıqları óz aldına ózgeshe usıl hám qayırımlar menen atqarılǵan. Bul qayırımlardı tıńlawshı qayta-qayta esitip tayarlanıp almasa, birden aytıw qıyın. Japaq baqsı bul qayırımlardı júdá qıyın hám professional usılda atqarǵan. Japaq baqsınıń tıńlaǵanımızda onıń qosıqları tempke, ritmge tuwra kelip, ólshemlerin biliwimizge boladı.

Ámet baqsı Tarıyxov eń kóp dástan atqarıp bizge miyras etip qaldırǵan baqsılardan biri. Onıń dástan atqarıwın, dástandaǵı qosıqlardı atqarǵanın tıńlaǵanımızda óz aldına shaqqanlıqtı hám sheberlikti kóremiz. Ol dástan atqarǵanda onıń nasırın, qosıqların hátteki shertken sazları da júda tez tempte bolıp, júdá yoshlı tárizde atqarǵan. Ol qosıqlardı sonday yoshlı pát penen atqarǵan, tıńlawshı shayqatılıp tıńlap, «há bárekella...»sın bermey ilaj joq. Onıń lentaǵa jazılıp alınǵan dástanları házirgi kúnde baqsıshılıq ónerin úyrenip atırǵan hárbir oqıwshı ushın, baqsıshılıqqa qızıǵıwshı hárbir tıńlawshı ushın úlken úlgi hám sabaq bolıp atır. Ásirese ol «Qırmandálı» dástanın júdá sheberlik penen atqarǵan hám kópshiligimizge yad bolıp ketken. Mısalı baqsı Q.Seytimbetov Shımbay rayonında «Qırmandáli» dástanın bastan-ayaǵına 2 saat dawamında atqardı. Biz onı tıńlay otırıp Q.Seytimbetov Ámet Tarıyxovtıń aytqanı boyınsha tayarlanǵanın sezdik. Sebebi, nasır aytıwında Ámet Tarıyxovqa tán bolǵan usıllar onda sezilerli dárejede edi. Ámet Tarıyxovtıń atqarǵan dástanları, qosıqları házirgi jas baqsılar ushın júdá jaqsı úlgi bolıp kelmekte.

Genjebay Tilewmuratov Esjan baqsınıń shákirtleriniń ishinde eń aǵlası, sózge de, sazǵa da sheberi bolıp esaplanadı. Genjebay Tilewmuratov qaraqalpaq baqsıshılıǵında 4 mektep bolatuǵın bolsa, ol sol tórt mektepti de ózinde meńgergen sheber baqsı hám sazende bolıp esaplanadı. Bunday tórt mektepti ózinde jámlestirgen heshbir baqsı da ushıraspaydı. Bir baqsılar boladı - qosıqtı jaqsı aytadı biraq sazǵa joq, bir baqsılar boladı sazǵa sheber qosıq aytıwǵa joq, al Genjebay Tilewmuratov sazdı da, qosıqtı da bántine jetkerip atqarǵan. Genjebay Tilewmuratov tórt baqsıshılıq mektebin úyrenip ǵana sheklenbesten, ustazlarınan úyrengen qosıqlardı, sazlardı rawajlandırıp olarǵa forshlag, trimola, silkim dáslerdi qosıp, qosıqlarǵa ırǵaqlardı, qayırımlardı qosıp hárbir qosıqtı, hárbir sazdı rawajlandırıp barǵan. Burıńǵı baqsılarımızdıń aytqan qosıqların tıńlaǵanımızda, olar qosıqtıń namasın shertkeninde yakı háwijin atqarǵanında sozıp yakı qısqa qılıp ózleriniń yoshı kelgeninshe atqarǵan. Al, Genjebay Tilewmuratov muxalles ansamblin dúzip, sazlardı, qosıqlardı bir ritmge, ólshemge tuwra keletuǵın etip, ansambl ushın qayta islep, ansamblde tayarlap atqarıp shıǵadı.

Genjebay Tilewmuratovtıń kóplegen qosıqları jazıp alınǵan. Onıń qosıqların tıńlap otırsań, onıń duwtar shertkendegi sheberligi, shireli hawazına tán bermey ilaj joq. Onıń ırǵaǵı, qayırımı heshbir baqsıda ushıraspaytuǵın óz aldına atqarıw jolı bar. Baqsı qosıqlarınıń ishinde «Adıńnan», «Nigarım» qosıqları aytılıw jolına qarap qıyın, awır qosıqlar qatarına kiretuǵın bolsa, ol usı qosıqlardı júrekke jetip baratuǵın dárejede sheberlik penen atqarǵan.

Ádebiyatlar

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2018 йил 1 ноябрдаги «Халқаро бахшичилик санъати фестивалини ўтказиш тўғрисида»ги ПҚ-3990-сон қарори. // Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Халқаро бахшичилик санъат фестивали очилишига бағишланган тантанали маросимдаги нутқи” Қорақалпоғистон тонги гаезтаси 2019 йил 11-апрель №15-16 (1336-1337).

3. Ўзбекистон Республикасида миллий маданиятни янада ривожлантириш концепциясини тасдиқлаш тўғрисидаЎзбекистон Республикаси Президентининг 2018 йил 28 ноябрдаги ПҚ-4038-сон қарори.

4. Моянов Ы. Қорақалпоқ халқ мусиқаси асосида ўқувчи-ёшлар маънавий-ахлоқий фазилатларини шакллантиришнинг ҳусусиятлари: педагогика фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) . … дис. – Тошкент, 2019. – 153 б.

REZYUME. Bu maqolada baxshichilik san’ati, shu bilan birga Qoraqalpog‘istonda baxshichilik san’atining rivojlanishiga hissa qo‘shgan ustoz baxshilarning ijrochilik va sozandachilik chevarligi, ularning ustoz -shogird yo‘llari haqida so‘z etilgan.

РЕЗЮМЕ. В данной статье говорится об искусстве бахши, а также исполнительском и музыкальном мастерстве мастеров-бахши, внесших вклад в развитие бахши в Каракалпакстане, и их наставнико-ученическом пути.

SUMMARY. This article talks about the art of bakhshi, as well as the performing and musical skills of bakhshi masters who contributed to the development of bakhshi in Karakalpakstan, and their mentor-student path.

QARG‘ALAR UCHSA QARAYLIK MARG‘ILONNING YO‘LIGA QO‘SHIG‘I TARIXI

Í.J.Moyanov – *dotsent, p.f.b.f.d (PhD)*
O‘zbekiston davlat san’at va madaniyat instituti Nukus filiali

Tayanch so‘zlar: Marg‘ilon, Qoqan, tarixi, qo‘shiq, qarg‘alar, podshoh, xonlig‘‘, amirlik, chor Rossiyasi, xalq.

Ключевые слова: Маргилан, Коган, история, песня, вороны, царь, ханство, эмират, царская Россия, народ.

Key words: Margilan, Kogan, history, song, crows, king, khanate, emirate, tsarist Russia, people.

Bugingi avlod qarg‘alar uchsa qaraylik Marg‘ilonning yo‘liga qo‘shig‘ini bir necha yillar davomida O‘zbekiston telekanallari orqali efirga uzatilgan «Handalak» hajviy ko‘rsatuvi orqali biladi. Biroq qo‘shiqning asl tarixini ko‘pchilik yoshlar to‘liq bilmaydi. Gohida onda-sonda xalqimiz to‘ylarida ham qarg‘alar qo‘shig‘i yangrab turadi. Ushbu qo‘shiq aslida haqiqatdan ham raqsbob qo‘shiqmi? Agar bu qo‘shiq raqsbob bo‘lganida unga bulbul yoki kaptar so‘zlari mosroq tushmasmidi. Unga qarg‘alar so‘zining aniqrog‘i qarg‘alarning qo‘shilishining tarixi bor. Bu qo‘shiq siz u biz o‘ylagan doira zarbi jarangi bilan raqsga tushishga majbur etuvchi sho‘xlikni emas, balki yuraklarni anordik siqib, qonini oqizuvchi dardni o‘z ichiga olgan. Endi «Qarg‘alar uchsa qaraylik» qo‘shig‘ini tarixiga nazar solamiz. Xalqimiz tilida oq podshoh deb ataluvchi Rossiya imperatorining qo‘shtirnoq ichida Muzaffar va G‘olib qo‘shini O‘rta Osiyani bosib olish uchun qattiq yeng shimargan vaqtlar. Bir iloqni uch tomondon talashib charshagan raqib iloqchidek turgan, xonlig‘u amirlik Raxnamo xonu amir beku bayonlari birin ketin o‘z boynini qullik zanjiriga egib ta'slim bolish payida turgan paytlar, ommo bu yillarda oddiy xalq bu qullikka rozi emasdi. Aholi shusiz ham bir parcha yerni yana yarim qilishga intiladigan erkiga hurligiga chang soladigan har qanday begona qolga qarshi turishga intilardi. Xuddi shunday intilishlar yani chor Rossiyasiga qarshi kurashlar Marg‘ilon aholisi orasida ham kechyotgan edi. 1875-yilning 29-avgust kuni Qoqonni qolga olgan Fon Kaufmon boshliq ruslar 8-sentyabr kuni juda katta qiyinchilik bilan Marg‘ilonni bosib olishadi. Bu jangda Marg‘ilonliklarning kutilmagan qaqshadqish qarshiligiga uchragan imperator qo‘shini juda katta zarar ko‘rgandi. Fon Kaufmon Marg‘ilonga kira solib shaharda qirg‘inlarni boshlab yuboradi. O‘shanda chor Rossiyasi qo‘shiniga qarshilik ko‘rsatgan ona vatanini dushmandan himoya qilgan, aholi ichidan, faqat